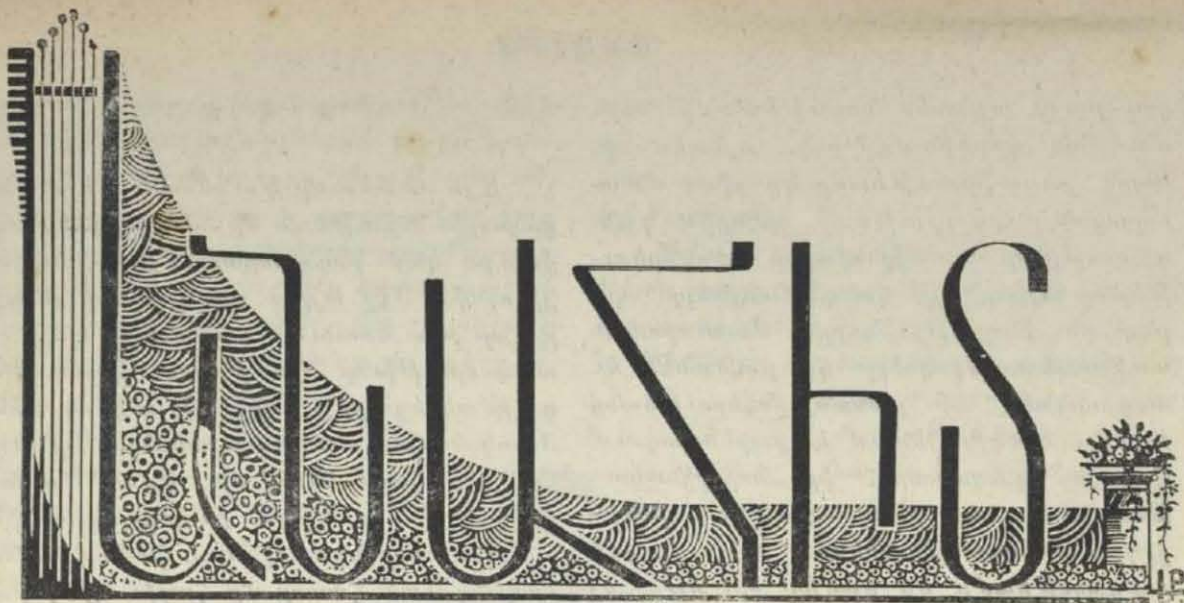

ՀԱՆԴԷՍ ՄՏԱԾՄԱՆ ԵՒ ԱՐՈՒԵՍՏԻ

Բ. ՏԱՐԻ, ԹԻՒ 2

ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

ՅՈՒԼԻՍ - ՕԳՈՍՏՈՍ 1930

ԻՄԱՍՏԱՍԻՐԱԿԱՆ ԽՕՍՈՒԸՌՏՈՒՔ

(Ա Ն Տ Ի Պ)

Ընկերութեանց եւ ժողովուրդներու մէջ երբեմն կը տեսնուին, մտաւորական ինդիւրներու եւ կամ ընկերային կազմակերպութեան տեսակէտով, տխուր տարօրինակ հակամիտութիւններ եւ ձգտումներ, որոնց գոյութեան պատճառները աշխարհի մերթ անհիմն ու գրեթէ սուգտանելի են որչափ հասարակութեան կողմէ անոնց տրուած կարեւորութիւնը եւ կամ զանոնք անգիտակցօրէն եւ կատարեալ անտարբերութեամբ պահելու տրամադրութիւնը՝ գորտւոր: Ու նուիրագործումներ են ասոնք, — շատ անգամ հասարակութեան միտին փակած շապիկներ, — որոնցմէ արմատական եւ միահաղոյն շեղումներ, եթէ ոչ հակառակ՝ գէթ աւելի կամ նուազ նոր ուղղութեամբ մը, գրեթէ դրապէս անկարելի են, նկատելով որ ամենէն անշուն

փոփոխութիւնները, որոնք անզգալապէս եւ զանդադօրէն տեղի կ'ունենան ընկերութեան մը իմացական, սնտեսական եւ կամ վարչական կազմակերպութիւններուն մէջ, հարկաւորապէս կապուած են պատճառներու, որոնք անմիջապէս եւ ամբողջապէս չեն կրնար իրենց ազդեցութիւնը բանեցնել: Այս նկատումներով, պզտիկ շեղումներն իսկ, որք անկախ արմատական մտքերու եւ խիզախ մտածողներու նախաձեռնութեան կապուած են հարկաւորեալ կողմի մը իր արմատէն հանելու գծուարութիւններուն եւ անպատեհութիւններուն կը հանդիպին, — եթէ երբեմն անալոյսման կերպով անկարելիութեան չեն գտնուարտուած: Դժուարութիւնը կը շարունակուի աշուղէս՝ ընկերութեան մը աւանդական հաստատութիւններուն ուղղակի գէմ չգա-

ցող բայց այլասեռ նորութեան մը ներմուծման գործին մէջ իսկ, աշխատեալ որ, մարդ յուսահատութեամբ կը գիտէ մտաւորական բարեշրջութեան օրէնքին դանդաղութիւնը եւ միջավայրի ներգործութեանց այլաբնոյթ հանգամանքները՝ որք բնական խորութիւնները, մտաւորական նուիրապետութիւնները կը բուծանեն եւ անդունդներ կը բանան ընկերութեանց խաւերուն մէջ: Շեղում եւ բարենորոգում հսկայող գաղափարը, իր նորօրինակութեամբ եւ տարօրինակութեամբը, ընթացիկ հաստատութիւններուն ա՛յն կարգի ուժգնութեամբ կը բաղխի որ, եթէ ոչ միշտ ամբողջական խորատկում մը, գէթ անվրէպ խզում մը, խեղութիւն մը կը սպասեն իրեն: Հասարակաց կարծիքն ու մըլտած ողջմտութիւն մը իրենց ամենէն ջերմեռանդ տրամագրութիւններով կը կռուին անոր դէմ, ոչ այնչափ այդ նորութեան իրենց հակումներուն հակառակ եղած ըլլալուն, որչափ իրենց մոլորական եւ աշխու՛ յաճախ՝ սիրելի, տարամերժ գաղափարները սխալ եւ կեղծ հանելու յաւակնութեամբ ներկայացած ըլլալուն համար: Վաճառ գի գլխաւոր գծաւորութիւնը, որուն ենթակայ է աւանդական—կրաւորական միտք մը, կը կայանայ՝ իրեն մէջ անսխալական համոզումի մը արմատականութեամբ ամբացած գաղափարը մերժելուն, արմատախիլ ընելուն մէջ: Այդ բաժանումը, միսին ու եղունգին բաժանման զգայութիւնը կուտայ կարծես հասարակութեան, ինչ որ գրեթէ միշտ գործողութիւնը անկարելիութեան կը դատաւարէ:

Եւ գաղափարը կ'իյնայ, յաճախ զինքը ներկայացնող մտքին հետ, զոր բնաջինջ ընելու հակամիտութիւն մը ունի ժողովուրդին մահացու արհամարհանքը: Ու կը կարծեմ թէ այս երեւոյթը գուցէ ընկերային հոգեբանութեան մէկ էջն ըլլայ մասնաւոր ուսումնասիրութեան եւ հոգածութեան արժանի:

★ ★ ★

Այս մտածումը կ'ունենամ միշտ գաղափարի նորութեան մը ժողովրդականացումին կամ ընդհանրացումին հանգէտ, յիշելով ի մէջ այլոց բարոյականի խնդիրը, որ շատ ծամուած ստատայի պաշի մը տպաւորութիւնը կը թողու վրաս: Ո՛հ, գայթակղեցուցի՛չ բանը: Որչա՛փ ալ առաձգական բառ, սա բարոյականը: Կը խորհիմ թէ, կարճ ձեւով մը, Ազամ՝ նախահայրէն ի վեր կրած իր կերպարանափոխութիւնները նկարագրելու համար՝ թանձրագանգուած հատոր մը հագիւ պիտի բաւէր: Ըմբռնումներու այլազանութիւնը ի՛նչ ձեւափոխութիւններէ անցուցած է խեղճ բարոյականը, որ իրմով զբաղող ինքմահաճ շեղումներուն եւ ամենէն անխորհուրդ ձգտումներուն հպատակելու գերագանց գժբաղգութիւնը կամ գուցէ գերագանց մեղքն ունի: Տեսակ մը կաւի խմոր, զոր բարոյագէտը «իրեւ զբրուտ» կը գործածէ, տալով անոր ամէն ձեւերն ու ամէն երանգները, ու գրեթէ կ'ապշիմ՝ այդ գանադան ըմբռնումներուն իրարու հակառակ ոգին նկատելով: Նոր աշխարհին ու հին աշխարհին յարաբերական դիրքը կայ անոնց միջեւ, ու, առանց չափազանցելու, գաղափարներու այս կարգին մէջ Թուամպոսի գերն ստանձնողը՝ անվրէպ անոր՝ հակառակին բաղգակից ըլլալու նախասահմանում է տրամաբանօրէն:

Դիտելի է որ, մեր մէջ, գաստիարակութեան ընդարձակ սահմանին մէջ, բարոյականի խնդիրը, գիտութեամբ կամ անգիտօրէն, շփոթուած է կրօնին հետ, և անգլխական գաստիարակութեան բարիքները մէջ բերուած ատեն, ուղուած է կրօնքը հիմ՝ նկատել անոր:

Համարձակօրէն ըսելէ յետոյ թէ Անգլիացիները մեր ծերունի երկրին միւս քաղաքակիրթ բնակիչներէն աւելի բարոյականացած նկատելու տրամագրութիւնը, զոր շատեր մեր մէջ ալ ցոյց կուտան, սխալ տեսութիւններու պատրանք մըն է միայն, թէ

գերման ցեղերը, խառնուածքով ու կլիմայական հանգամանքներով աւելի պատշաճասիրութեան ու «սոցիալութեան» տէր ու իրենց բնկերական ու քաղաքական կազմակերպութեանց ճակատագրային բերմունքովն ալ՝ առերեւոյթս պիտաւրած ու սարքուած բարքեր ունին, ինչ որ անշուշտ անկեղծ արտայայտութիւնը չէ իրենց հոգիին բնական արամագրութիւններուն, եւ թէ ընդհանրական լատին ցեղերը, որոնց մենք ալ կը նմանինք բազմութիւ գիծերով, շատ չեն յարգեր պայմանագրութիւնը, ու անոր համար է որ, աւելի անկեղծ իրենց կերպերուն մէջ, կեղծ նկարագիրներու եւ կեղծ բարոյականութեան մը ցուցասիրութիւնը չեն մասններ, — պիտի խնդրեմ մեր բարոյականի չեղման առաքեալներէն, որ բարեհաճին ընդլայնել մեզի ինչ որ կ'ուզեն բռնել կրօնական դաստիարակութիւն ազդակելով, երբ իրենք իսկ չեն ընդունիր մեր բարոյական գաստիարակութեան ընթացիկ գրութիւնը: Մինչեւ որ այդ ճանճրութիւնը բարեհաճին ստանձնել, ես գիտել պիտի տամ թէ աններելի սխալի մը մէջ կ'իյնան, երբ իմաստասիրական գրութիւն մը, ոգեպաշտութիւնը՝ կ'ուզեն քրիստոնէական կրօնքին հետ շփոթել: Ամենայն սիրով ու գիտութեամբ պիտի կրնայի հասկնալ գիրքնք, եթէ ըսէին թէ նիւթապաշտարան վարդապետութիւնները բարոյական ունին, եւ թէ ոգեպաշտութիւնը միայն՝ ընդունուած բարոյական օրէնքներուն եւ սոսքինական վսեմութիւններուն հիմ կ'ընայ բլլալ: Այն ատեն գաստ պիտի փոխուէր, եւ եթէ ոչ համոզել, գէթ գիրար հասկնալ շատ զժուարթն չպիտի բլլար: Ինչ որ պէտք է սորվեցնել անոնց սակայն, սա է թէ պէտք է

ԱՐՏԱՆԴ ՅԱՐՈՒԹԻՒՆԵԱՆ

այլ եւս թողուն իրենց մտածելու եւ գիտելու ձեւերուն աւանդականութիւնը, որոնք գիտակցութիւնը մեղմեցնու միայն կը ծագայն:

Հիմայ կը պարզուի թէ ինչ է հմտութեան որակը մեր «սոցիալ» ըսուած հրապարակագիրներուն, որոնց բիւզանդաւանութիւնները (byzantinisme) պաշտօն ունին մտածողներու համարձակութեան սպառնալ եւ որոնք մեր իմացական աշխարհին մէջ՝ շատ յոռի կերպով պատաստուած հանրագիտարաններու կրասրական գործունէութեան հետքը պիտի թողուն միայն:

* * *

Մտածման նրբաթիւերուն գերանուրբ առնչութիւնները որոշելու եւ իմաստասիրական ճշմարտութեան սահմանը հանգիստացող գաղափարներու կապակցութիւնը մտաւելու անընտել եւ անա-

տակ ուղեղներ՝ բնականապէս այդ կարգի շփոթութիւններու մէջ պիտի իյնան միշտ: Գաղափարի պայքարը, որ հետզհետէ կը բացուի նորերուն եւ հիներուն միջեւ, երեւոյթներու յաջորդութեան բնական կարգով մը ցոյց պիտի տայ թէ ինչ կ'արժէ իւրաքանչիւր սարրի տոկունութեան որակը: Մենք կ'ուզենք որ ինչ կերպարանք որ առած է ընկերական խնդիրը Թրանսայի քօրիսիւններուն քով, նոյնն ատեն նաեւ գրականութեան, արուեստի ու իմաստասիրութեան դատերը՝ մեր մէջ: Մոլեռանդներուն անաթէմներն ու պօններթիէական յաւանքութիւններն և աստուածաբան իմաստասէրի հովեր առնող քննադատներուն բռնուած մուկի ոգորուններն արժանապէս արհամարհելով, կը պնդեմ թէ

մեր հանրային հաստատութիւններուն եւ անհատական կեանքին կերպերուն մէջ երջանկաբեր բարեփոխումներ մտցնելու համար, անհրաժեշտ է որ հորութեան ու զարգացման գիմնէք, տրամաբանելու եւ գատումներ ընելու հին կանոնականութիւնները լքանելով: Բաւական չէ՝ արդէն որ միջին հոս մտքի բռնադատումը կրակորականութեամբ մը ասլրեցան խորհողները, ծիծառ հոր իրականութիւններու եւ մամուռաժ վսեմութիւններու առջեւ խոսնկ ծխելով: Հասարակաց կարծիքը, — ճրի շաղակրատութիւն մը, որ անգիտակից ունակական կարծիքներու շարունակական եւ անտեղի կրկնութիւնն է պարզապէս ինծի համար, — բաւական է որչափ մտաւորական նուիրապետութիւններու անսրբազրելի քառաբանեալի մը առջեւ խոնարհեցուց նոր միտքերը: Այսօր մենք կը թողունք զէնքը գատնալ մեզի դէմ եւս, բայց մտաւորական բարեշրջութեան օրէնքին բերմամբ ինչ որ այս պահուս մտածողներու շատ պզտիկ խումբի մը կը պատկանի՝ վաղը «Հասարակաց կարծիքին» մէջ տեղ ունենալու վիճակուած է:

Անշուշտ Անաթոլ Ֆրանսի նման չենք բեր թէ բնութեան մէջ — գաղափարներու իմացական, բարոյական ու ֆիզիքական առումներով, — ամէն բան, ամէն երեւոյթ ու ամէն եղելութիւն անքննադատելի է եւ անստգտանելի, թէ ամէն ինչ գոյութեան իրաւունքն ունի, ամէն ինչ օրինաւոր է, քանի որ ամէն բանի մէջ բացարձակ յարաբերականութիւն մը կայ իրարու հանդէպ:

Իմացականութեան այս կատակներն ու քմայքները, նրբին մտածողի այս ճարտար սփեհասութիւնները մեզի համար չեն տակաւին: Մտածման ոսկեգար մը չունեցանք որ անկումին եւ յափքացումին գիրի գիմելու իրաւունք ունենանք:

Ձարգացումը, եւ մտաւորական կեանքին մէջ եօթն բացարձակ գիտակցութիւնը պէտք է մեզի, որովհետեւ մտքի մշակին

համար կոչում եւ ընդունակութիւն ամէն բան չեն: Աւստումը ընթերցումներն ու մտաւորական տքնութիւններն են որ այդ ընդունակութեան մէջ օր մը կեանքի խնդիրներուն առաջ ըմբռնումին համար գիտակցութիւնը պիտի արթնցնեն, գաղափարներու մշուշին ու տարտամութեան վրայ գարնան արշալոյսի մը շէկ նշոյլներն ու ծիրանի շառալիները ցանկնով, — ու եւր հոր կերպարանափոխութենէ մը անցնելով: — Գաղափարներու եւ ըմբռնումներու էլտօրատօ մը, կ'ըսէք, ուր առարկաները որոշ շրջագիծ ու պայծառ գծագրութիւն ունին, եւ ուր նպատակը, օրուն կ'ըզէ գիմել մարդ, յստակ ուղիի մը ծալքն է տպահովապէս:

Այն օրը, երբ երիտասարդութեան միտքը, ուռճացման եւ զարգացման, գաղափարներու առատութեան եւ գիտակցական ըմբռնումներուն հետեւանքով, անցնի այս վիճակափոխութենէն, այն օրը միայն ճշմարիտ, բարի ու արուեստագիտական յստակութիւններով լեցուն գրականութիւն մը պիտի ունենանք, այն ատեն միայն կրթական խնդիրը իր ամբողջութեան մէջ պիտի լուծուի. ու մտածումը, այնքան վտարուած մեր միտքերէն, տեղ մը, կարելորագոյն տեղը պիտի ունենայ մեր իմացական աշխարհին արտագրութիւններուն մէջ — եւ այն ատեն միայն ճշմարտապէս արուեստագէտ երաժիշաներ եւ նկարիչներ պիտի ունենանք, որք իրենց գործին խորունկ գիտակցութեամբ պիտի աշխատին եւ գլուխ-գործոցներ արտագրեն:

Ուրեմն կոչում երիտասարդութեան: Թո՛ղ եւրոպացի նշանաւոր մտածողներով լեցնեն իրենց ուղեղը, առատօրէն ու անկախօրէն ընդունին գաղափարները, որք խելատիպ ու անճշական մտածումներու եւ գատումներու բոլբոջման պիտի ստատեն, թող նետուին մտաւորական զարգացման ամէն ձեւակերպութիւններուն, եւ մեզի այն ատեն միայն կ'ընան տալ անճշական

ճաշակ ունեցող մաքի պտուղներ, որոնց մէջ միայն կրնայ երեւան գալ ազդի մը ինքնայատուկ ընդհանուր նկարագիրն ու մտքին սոհմային ձեւը, որոնք մասնաւորութեամբ մը եւ անճշտական գոյնով մը

պիտի պիտակաւորեն զինքը մտաւորական զարգացման տարեգրութիւններուն մէջ:

ԿԱՐՕ

(ԱՐՏԱՇԷՍ ՅԱՐՈՒԹԻԻՆԵԱՆ)

Մարտ, 1895

ԼԵՒՈՆ Գ.Ի ՍԱՂՄՈՍԱՐԱՆԻ ՄԱՆՐԱՆԿԱՐՉՈՒԹԻՒՆԸ ⁽¹⁾

Պ. Հայկազն Հաբէշեան «Հանգէս Ամսօրեայ»-ի 1922 թ. փետր.—Մարտ միացեալ համարի մէջ եւ ապա սոսանձին տետրակով հրատարակել է Լեւոն Գ.Ի (Հեթում Ա.Ի որդին) Սաղմոսարանի մանրանկարները կարեւոր յիշատակարանների նմանահանութեամբ (2): Գլխաւոր յիշատակարանի համաձայն ստացողն է «ստուածածնէր արքայն Հայոց, թագաւորն Լէւոն պաշտպատ եւ ժառանգաւոր թագի թագաւորութեանն Հայկազեանս զարմի», որի հրամանով եւ գրուած է ՁԼԲ=1283 թուին: Սաղմոսարանը զարգարուած է սկզբնազարգերով, զարգաբերով եւ լուսանցքի զարգերով, բայց նաեւ մի ամբողջական նկարով, որ Աստուածածինն է Յիսուս գրկին, հոտած մեծ եւ փառաւոր բազկաթոռի վերայ, խաչակնքում է աջ կողմից ծունկ չռքած մի աղօթարար անձի, որի գլխին մակագրւում է, «Աստուածածին/Պր.Հանէս/Ջանսլէրն քեզ յանձնի»: Այս պատկերը գրտնում է ձեռագրի սկզբում:

Հէնց առաջին ակնարկից մեր մէջ կասկած է զարթնում պատկերի և սկզբնազարգերի կամ զարգաբերի արուեստաւորի

անձի նոյնութեան նկատմամբ, պատկերի արուեստը նման է մեզ լաւ յայտնի, բազմաշխատ եւ տաղանդաւոր մանրանկարիչ Սարգիս Պիծակի արուեստին, աթոռի եւ պատկերի շրջանակի զարգարանքը, թըռչունների պատկերաւորումը Աստուածածնի գլխի երկու կողմից, բայց առաւել եւս Հանէս Ջանսլերի եւ հրեշտակների գէմքերը, մասամբ եւ Աստուածածնի գէմքը կատարուած աշխարհի մի սճով, որ յատուկ է Սարգիս Պիծակին. իսկ ընդհակառակն սկզբնազարգերն ու զարգաբերը տարբեր են նորա զարգաբութեան սճից, գորա հետ եւ Ո-ի մէջ ձեւացրած գէմքը: Պիծակի պատկերաբութեան մէջ գիմագծերը որոշ են, շեշտուած, մի քիչ խիստ, իսկ Ո-ի մէջ եղած գէմքը հարթ, խտւալացրած, քաղցր մեզի գեղեցիկութեամբ:

Այս կասկածն աւելի եւս հաստատուն կերպարանք է ստանում, երբ Հանէս Ջանսլերի անճշտաւորութիւնն ենք կամենում որոշել. նոյնանուն Ջանսլեր ունէր Լեւոն Գ., «Յանէս Երիցանց», որի Ջանսլերութեան ժամանակ Սիկիլիացիք ստացան իրենց պարգեւագիրը՝ «Ի Հայոց մեծաց թուին 23 (1): Սոյն Լեւոն Գ.ին նկարել է մեր Սարգիսը (2). Հէնց թագաւորի կողքին

(1) Ձեռագիրը այժմ Ժաֆ Մարտեանի սեպհականութիւնն է:

(2) Սաղմոսարան. — Գրուած Լեւոն Գ. թագաւորի համար (ՁԼԲ=1283): Վիեննա, 1922:

(1) Ալիսան, Սիսուան. 365:

(2) Անդ. 481. սեւ եւ 235: